

*Molnár D. Erzsébet
Váradi Natália
Daresi Karolina
Orosz Ildikó
Csernicskó István*

Küzdelem a megmaradásért

*A kárpátaljai magyar közösség
(1944–2022)*

*Molnár D. Erzsébet – Váradi Natália – Darcsi Karolina
Orosz Ildikó – Csernicskó István*

Küzdelem a megmaradásért

**A kárpátaljai magyar közösség
(1944–2022)**

Nemzeti Emlékezet Bizottsága
Budapest, 2023

Szerkesztette: Bocskor Andrea, Csernicskó István, Molnár D. Erzsébet

Lektorálta: Brenzovics László

A kötet az Európai Emlékezet és Lelkiismeret Platformja (Platform of European Memory and Conscience) kiadásában 2022-ben angol nyelven megjelent *Struggle for Survival. The Transcarpathian Hungarians (1944–2022)* című munka magyar változata.

© Szerzők, 2023

© Európai Emlékezet és Lelkiismeret Platformja, 2023

© NEB Hivatala, 2023

Felelős kiadó: a NEB Hivatalának főigazgatója

Olvasószerkesztő: Czókos Gergely, Kulcsár Ádám, Simon István

Könyvterv: Varga Júlia

Borítóterv: Vezsdel László

Első borító: Matl Péter: Emlékmű a magyarok bejövetelének 1100. évfordulójára, Vereckei-hágó. Vezsdel László felvétele

Hátsó borító: Szolyva, emlékpark. Bocskor László felvétele

Nyomta: PrimeRate Kft.

ISBN 978-615-5656-52-1

Tartalom

BOCSKOR ANDREA

Előszó 7

MOLNÁR D. ERZSÉBET

A kommunista rezsím jogsértései Kárpátalján (1944–1953)..... 13

VÁRADI NATÁLIA

A kárpátaljai magyarság küzdelmei az 1953–1989 közötti
időszakban 47

DARCSI KAROLINA

A kárpátaljai magyarság politikatörténete a független Ukrajnában
(1991–2022)..... 109

OROSZ ILDIKÓ

A kárpátaljai magyar nyelvű oktatásról (1946–2021) 157

CSEERNICKÓ ISTVÁN

Nyelvi jogok, jogszűkítések és jogsértések Kárpátalján
(1944–2023)..... 203

BRENZOVIČS LÁSZLÓ

Utószó 259

Kronológia 263

Ajánlott irodalom..... 275

A kötet szerzői..... 281

MOLNÁR D. ERZSÉBET

A kommunista rezsim jogsértései Kárpátalján (1944–1953)

*Megszállás és bekebelezés. A kárpátaljai magyarok
tömeges elhurcolása*

*1. ábra. Kárpátalja területe az Osztrák–Magyar Monarchia, azon belül
a Magyar Királyság kötelékében.¹ Szerkesztette Molnár D. István*

Kárpátalja, a történelmi Magyarország Ung, Bereg, Ugocsa és Máramaros megyéiből 1919-ben létrejövő közigazgatási egység a 20. század első felében több államalakulat részét képezte: 1919-ben Csehszlovákia szerez-

¹ Molnár D., Erzsébet (ed.): *Malenkij robot. The 70th Anniversary of the Deportation of the Transcarpathian Hungarians in 1944*. Brussels, European Parliament, 2014, 2.

te meg, majd 1938–1939-ben visszakerült Magyarországhoz, 1944 őszén pedig a szovjet megszállás következett, illetve a Szovjetunió bekebelezte. A gyakori hatalmváltások a régió perifériális jellege okán, nagyhatalmi politikai döntések következtében mentek végbe, az itt élők megkérdezése nélkül, akiknek mindig alkalmazkodni kellett az új államhatalom politikai rendszeréhez. (1–3. ábra.)

2. ábra. Kárpátalja csehszlovák fennhatóság alatt (1919–1939).²

Szerkesztette Molnár D. István

A történelmi sorsfordulók közül a kárpátaljai magyarság számára a legsúlyosabb következményekkel a Szovjetunióhoz kerülés járt, hiszen 1944-ig a terület társadalmi, gazdasági és kulturális értelemben is Közép-Európához, azon belül a Kárpát-medencéhez tartozott, azonban az 1944-es államfordulattal egy diktatórikus, osztályalapon szerveződő és társadalmi jogfosztáson alapuló birodalomhoz került. Ezzel Kárpátalja is egy olyan totalitárius birodalom részévé vált, amelyeknek fő jellemzői Hannah

² Molnár D. 2014, 2.

3. ábra. Kárpátalja újra Magyarország részeként (1939–1944).³
Szerkesztette Molnár D. István

Arendt,⁴ Zbigniew Brezinski vagy Carl Friedrich⁵ szerint a diktátor vezette egyetlen tömegpárt, az állami terror, a tömegkommunikációs monopólium és a központosított tervgazdaság. Mindennek következményei máig érezhetők a régióban, hiszen – ahogy azt Mihail Heller és Alekszandr Nyekrics is megállapítja – az uralkodó párt és a rezsim totális befolyása az élet minden területére eltorzította a modern társadalmakra jellemző folyamatok normális menetét, s a történelemben példa nélküli állam- és társadalomtípust hozott létre.”⁶

Kétségtelen tény, hogy a kárpátaljai magyarságot illetően a szovjet annektálás egyéni és közösségi tragédiák sorozatát hozta magával, mivel a hatalomváltás nem csupán jogfosztást, de az etnikai tisztogatással járó fizikai megsemmisítést is jelentett tízezrek számára.

³ Molnár D. 2014, 2.

⁴ Arendt, Hannah: *The Origins of Totalitarianism*. Penguin Books, 2017.

⁵ Friedrich, Carl J. – Brezinski, Zbigniew K.: *Totalitarian Dictatorship and Autocracy*. Harvard University Press, 1965.

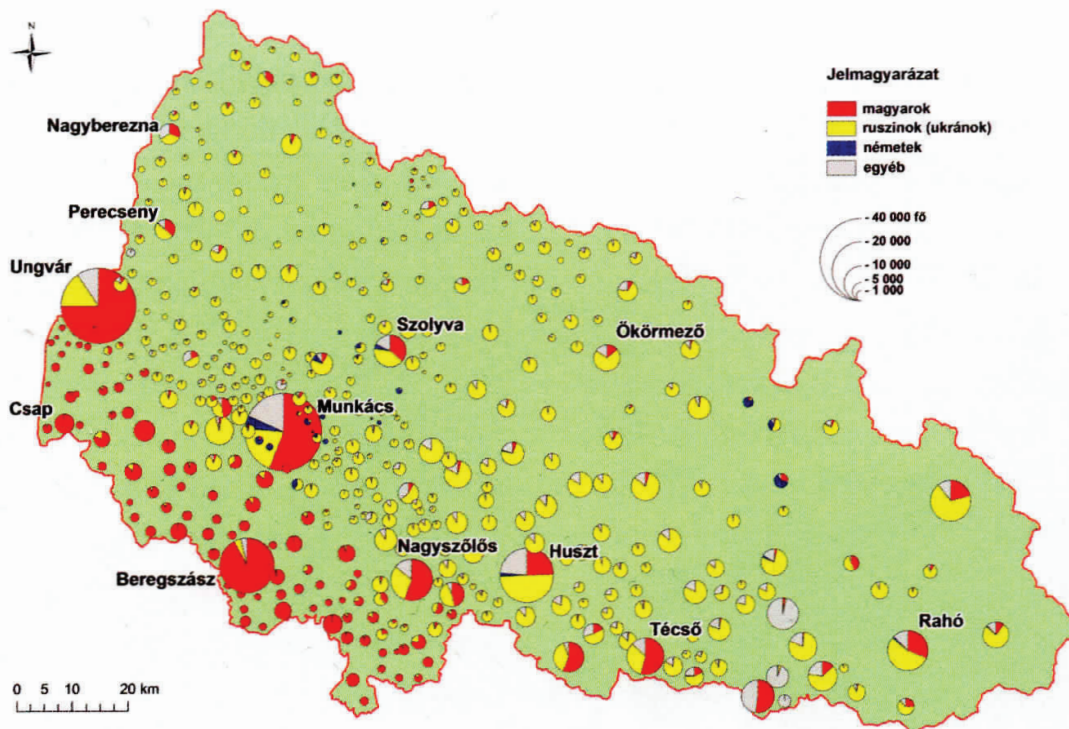
⁶ Heller, Mihail – Nyekrics, Alekszandr: *A Szovjetunió története*. Budapest, Osiris, 2003, 10.

A mintegy tizenkétezer négyzetkilométernyi Kárpátalja területének a megszerzése geostratégiai jelentőséggel bírt a szovjetek számára, mivel a régió több, a szovjet blokkba besorolandó országgal is határos, és a rajta keresztülhúzódó vasútvonalak nagyban megkönnyítették a szovjetek számára az összeköttetést ezen országokkal. Bár a régió szovjetek általi bekebelezése a legkevésbé sem volt legitimnek mondható, Sztálin, a nagyhatalmi politikát Európa ezen térfelén alakító teljhatalmú szovjet vezér ügyelt arra, hogy a legitimitás látszata megmaradjon a megszállást, majd az annexiót illetően.

Kárpátalja szovjet korszaka 1944 őszén, a Vörös Hadsereg által történt megszállással vette kezdetét. A régió etnikai-nemzetiségi összetételére ezen időszakban az 1941-es népszámlálási adatokból tudunk következtetni. Eszerint a régió lakosainak száma 853 949 főre volt tehető, amelynek több mint a fele, 500 418 fő (58,1%), ukránnak (ruszinnak) vallotta magát. A második legnagyobb lélekszámú nemzetiség a magyar volt, amely az összlakosság 27,3%-át tette ki, ami 233 875 főt jelentett. Ugyanakkor meg kell jegyeznünk, hogy mivel az akkori statisztikai módszertan szerint nem a nemzetiségre, hanem az anyanyelvre kérdeztek, jelentős számú magyar anyanyelvű kárpátaljai zsidó lakos lett magyarként összeírva, akik 1944 tavaszán, sajnálatos módon egy másik embertelen diktatúra és a holokauszt áldozatává váltak, így a szovjet megszállás őket már nem találta a területen.⁷ (4. ábra.)

⁷ Molnár D. István: Kárpátalja népessége. In Brenzovics László et al. (szerk.): *Kárpátalja története. Örökség és kihívások*. Beregszász – Ungvár, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola – „RIK-U” Kft., 2021, 38–39.

4. ábra. Kárpátalja nemzetiségi (anyanyelvi) megoszlása az 1941-es népszámlálási adatok alapján.⁸ Szerkesztette Molnár D. István

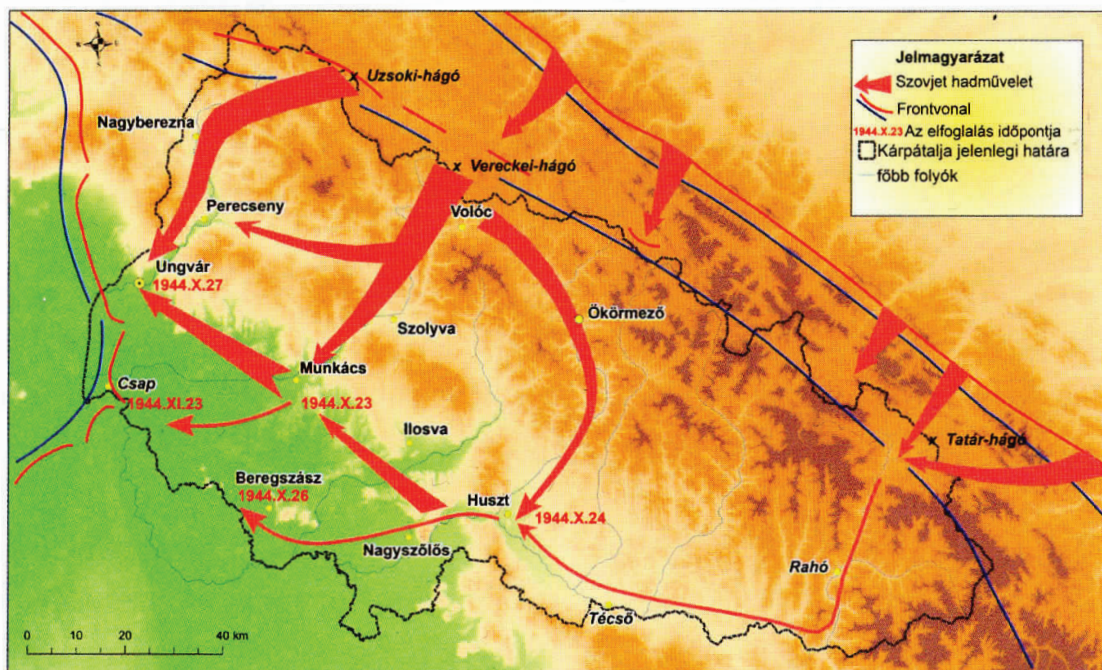
1944 októberében a Vörös Hadsereg 4. Ukrán Frontja vette birtokba a területet, október 27-én a régió központjának számító Ungvár városa is szovjet megszállás alá került.⁹ A helyi lakosság számára ekkor még nem volt egyértelmű, hogy mi következik ezután, hová fog majd tartozni a terület. A lehetséges alternatívák között szerepelt, hogy a döntéshozók érvénytelenítik a Magyarországhoz történt 1939-es visszacsatolást, és a terület birtoklásának joga visszaszáll Csehszlovákiára, vagyis az első világháború utáni állapotok következnek be. Ugyanakkor kétségtelenül számolni

⁸ *Kárpátalja településeinek nemzetiségi (anyanyelvi) adatai (1880–1941)*. Budapest, Központi Statisztikai Hivatal, 1996; Kocsis Károly: *Kárpátalja mai területének etnikai térképe*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, Kisebbségkutató Intézet, 2001.

⁹ Botlik József – Dupka György: *Ez hát a hon... Tények, adatok, dokumentumok a kárpátaljai magyarság életéből, 1918–1991*. Budapest–Szeged, Mandátum–Universum, 1991, 51.

kellett azzal a lehetőséggel is, hogy a „felszabadítás” jelszava alatt bejövő szovjetek itt maradnak, és a Szovjetunióhoz csatolják a régiót. (5. ábra.)

5. ábra. Kárpátalja megszállása a Vörös Hadsereg 4. Ukrán Frontja által. Szerkesztette Molnár D. Erzsébet – Molnár D. István

A kezdeti bizonytalansághoz hozzájárult az a tény is, hogy 1944. október 27-én, a szovjet alakulatokat követve, megjelent Huszton František Němec, a londoni emigráns csehszlovák kormány gazdasági és újjáépítési minisztere abból a célból, hogy megszervezze a közigazgatást Kárpátalján,¹⁰ és beszédet intézett a helybéliekhez, melyben felszólította őket, hogy a Vörös Hadsereget felszabadítóként fogadják, és kifejezte abbéli reményét, hogy a terület lakossága újra egyesülhet a cseh és a szlovák néppel.¹¹ A szovjet vezetésnek azonban a legcsekélyebb mértékben sem állt szándékában átengedni Csehszlovákia számára Kárpátalját. Erre utal,

¹⁰ Brenzovics László: Kárpátontúli Ukrajna, 1944. október – 1945. június. In Baranyi Béla (szerk.): *Kárpátalja*. Pécs–Budapest, MTA RKK – Dialóg Campus, 2009, 93.

¹¹ Kárpátaljai Területi Állami Levéltár (továbbiakban: KTÁL), F. P-14. op 1. od. zb. 6. 1.

hogy bár a terület hivatalosan még nem tartozott szovjet fennhatóság alá, a Kreml irányelveinek megfelelően a 4. Ukrán Front már a megszállás kezdetén hozzájárított a térség szovjetizálásához a bekebelezés minél zavartalanabb lebonyolítása érdekében.

Amit a helybéli lakosok bizonyosan érzékeltek ebben a bizonytalan helyzetben, az a tény volt, hogy a szovjetek – élve a megszállók szabadságával – állandó félelemben tartották őket. A korszakot idéző visszaemlékezések egyik visszatérő eleme több településen is a Vörös Hadsereg katonáinak a fiatal lányokkal, asszonyokkal szemben tanúsított zaklató, erőszakos bánásmódja: „Akkor űzőbe vették a lányokat. A lányoknak bujkálni kellett, a saját ruhájába egy lány se tudott öltözni, hanem mindenkinek voltak ilyen öregjei [mindenhol voltak öreg családtagok – M. D. E.], azokét aggattuk magunkra, meg a fejünket bekötöttük [...], hogy ne látszódjon. Nagyon szomorú volt az élet.”¹² Szintén gyakori témája a visszaemlékezéseknek az éléskamarákat, portákat kiürítő szovjet katonák emléke. Egy, a bombázások elől családjával együtt elmenekült adatközlőt például az alábbi kép fogadta, mikor visszatértek a házukba: „...édesanyám a bátyámmal hazament, hogy pár holmit magához vegyen, ekkor tudta meg, hogy az oroszok rendezkedtek be a házunkban. A tiszték ünnepeltek, és részegek voltak, mint a csap, az egyikük meg kijött az udvarra, és a pisztolyával hadonászva kergette el édesanyámékat. Amikor pedig a harcok végeztével hazamentünk, azzal szembesültünk, hogy a szovjetek teljesen kifosztottak bennünket. A három hízónkat és az aprójószágot felzabálták, a lovainkat a szekerünkkel elrabolták, a bútorainkat eltüzelték (velük fűtöttek), a ruháinkat pedig kidobálták a sárba, ahol agyonáztatták őket az esők. Egy szál gyufa nem sok, annyink sem maradt.”¹³

¹² Gál Irén visszaemlékezése (szül. 1925, Harangláb). Közli Hajdu Edit: *Harangláb története a szovjet rendszer kiépítésének idején (1944–1953)*. Beregszász, 2019, 16. <http://genius-ja.uz.ua/images/files/hajdu-editdiplomamunka.pdf> (utolsó letöltés: 2020. november 19.).

¹³ Báthory Kálmán visszaemlékezése. Közli: <http://www.karpatalja.com.ua/kmksz/hir115.htm> (utolsó letöltés: 2023. október 9.).

Alig két héttel a szovjet csapatok bejövetele után kezdetét vette a kárpátaljai magyarság egyik legnagyobb 20. századi tragédiája, amikor a mindössze három napig tartó jóvátételi és helyreállító munka ürügyével és hazugságával a szovjetek hadifogoly- és kényszermunkatáborokba hurcolták a civil férfilakosság tízezreit. A deportálásokat közvetlen előzményeként ismert a területet megszálló 4. Ukrán Front Katonai Tanácsának 1944. november 12-i ülése, ahol meghozták az akkor még szigorúan titkos 0036. számú határozatot. Ebben elrendelték a területen élő 18–50 éves korú német és magyar nemzetiségű hadköteles személyek összeírását, majd ezt követően külön osztagokban, listák szerint, konvoj alatt hadifogoly-gyűjtőhelyre történő irányítását.¹⁴ Másnap, november 13-án Kárpátalja szerte falragaszok jelentek meg a *Városparancsnokság 2. számú parancsa* címmel, amely minden nagyobb településen hirdette a 18–50 év közötti magyar és német nemzetiségű férfilakosság jelentkezési kötelezettségét. A parancs tartalmazta továbbá azt is, hogy abban az esetben, ha valaki nem teljesíti az abban foglaltakat, haditörvényszék elé kerül. A jelentkezés utolsó napjaként a hatóságok november 16-át jelölték meg.

A falragaszokon kívül a községekben dobszó által is hirdették a felszólítást, amely naponta többször is elhangzott. Szemléletesen mutatja be a jelentkezésre való felszólítás körülményeit az elhurcolások egyik túlélője: „Kidobolták, hogy minden férfi 18 évtől 50 évig, azonnal jelentkezzen háromnapos munkára, háromnapos étellel és takaróval [...] De nem is egyszer dobolták ki, hanem minden órában reggeltől estig, és még úgy dobolták, hogy aki nem jelentkezik, annak kiirtják mindenféle családját.”¹⁵ Majd néhány nap múlva megkezdődött az emberek tömeges, településenkénti összegyűjtése. Az összegyűjtés folyamán a szovjetek rákérdeztek a nemzetiségre, és aki ruszinnak, ukránnak vagy szlováknak vallotta magát, vagy a „Miatyánkot” el tudta mondani ruszinul vagy szlovákul,

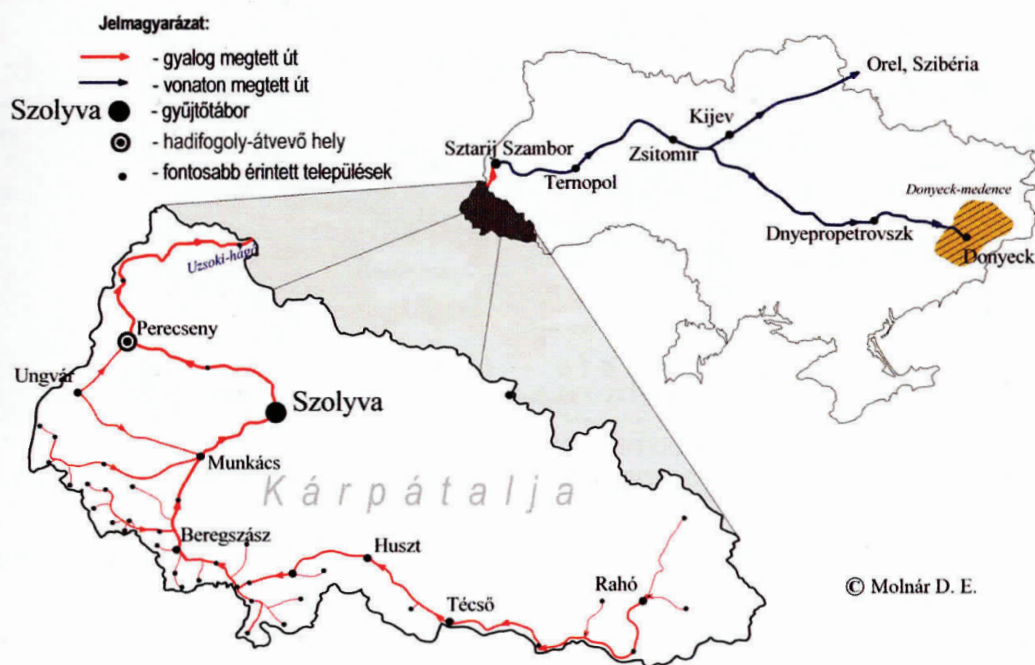
¹⁴ Dupka György – Korszun, Alekszej: *A „málenkij robot” dokumentumokban*. Ungvár–Budapest, Intermix, 1997, 71–73.

¹⁵ Nagy András beregszászi elhurcolt visszaemlékezése. Az interjú készítésének időpontja: 2006. július.

kaptak igazolást, és hazamehettek a családjukhoz. A magyar és német nemzetiségű személyeket ezzel szemben továbbra is fogva tartották, majd 1944. november 18-án, fegyveres katonák kíséretében elindították az első gyalogos menetoszlopokat a Szolyva városában létrehozott gyűjtőtáborba, amely a Kárpátalja területén kialakított legnagyobb gyűjtőtáborként működött.

A szolyvai gyűjtőtáborban a deportáltak között aratott a halál az embertelen körülmények, az éhezés, a hideg és a járványos megbetegedések (tífusz, vérhas, sárgaság) miatt. Az életben maradt foglyok ezreit 1944–1945 telén kiéheztetve, átfagyva, emberi méltóságukban megalázva, továbbhajtották az Uzsoki-hágón keresztül Sztarij vagy Novij Szamborba – a szovjet Hadifogoly- és Internáltügyi Főigazgatóság (GUPVI) irányítása alá tartozó lágerrendszer elosztótáborába –, ahol bevagonírozták őket marhaszállító vagonokba, és megkezdődött a kiszállításuk a Szovjetunió különböző lágereibe, ahonnan nagy részük soha nem tért vissza. (6. ábra.)

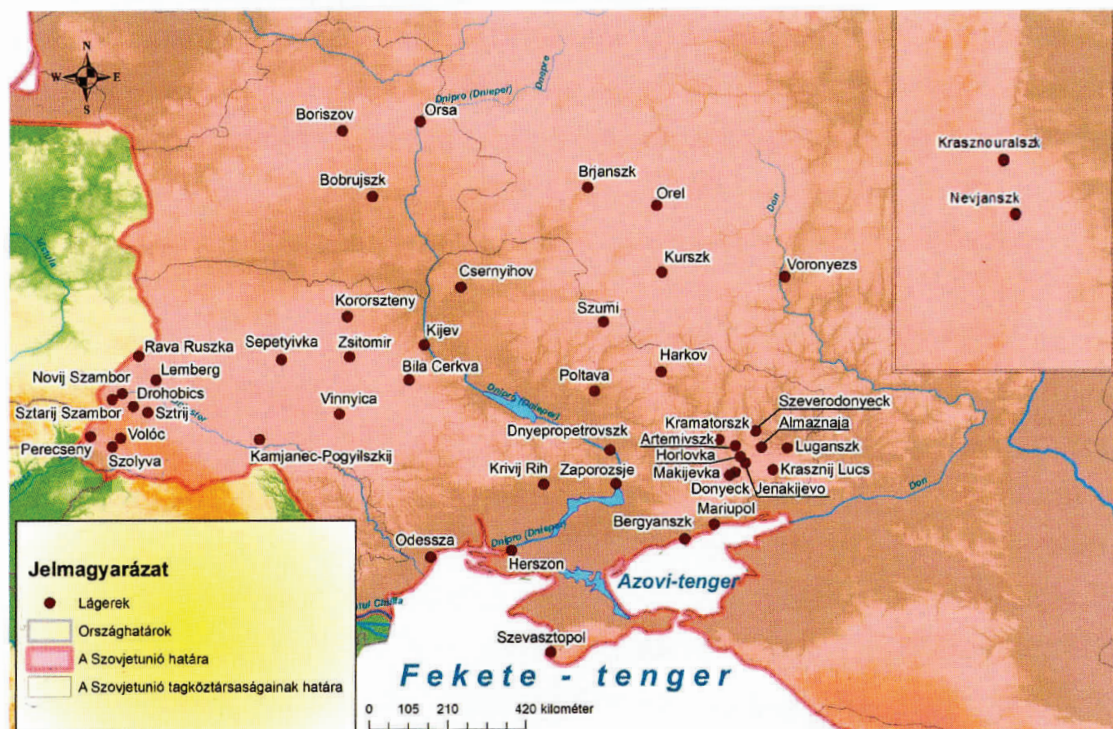
6. ábra. A deportálások útvonala.¹⁶ Szerkesztette Molnár D. Erzsébet – Molnár D. István

¹⁶ Molnár D. 2014, 4.

A málenkij robot keretében elhurcolt személyek az úgynevezett GUPVI-táborokba,¹⁷ vagyis a Hadifogoly- és Internáltügyi Főparancsnokság irányítása alá tartozó lágerekbe kerültek, amelyek az NKVD,¹⁸ illetve a Vörös Hadsereg felügyelete és ellenőrzése alá tartoztak. A GUPVI-táborok fő ismérve volt, hogy a foglyok egyszerre, nagy létszámban lettek odahurcolva, bírósági ítéletek nélkül. A deportálást irányító és végző szovjet fegyveres szervek számára csak a létszám volt fontos illetve, hogy ily módon izoláljanak egy adott nemzetiséget, ahogy tették ezt a kárpátaljai magyarság esetében is.¹⁹

7. ábra. GUPVI-táborok, ahol a deportált kárpátaljai magyarok többsége raboskodott.²⁰ Szerkesztette Molnár D. István

17 Oroszul: ГУПВИ – Главное управление по делам военнопленных и интернированных.

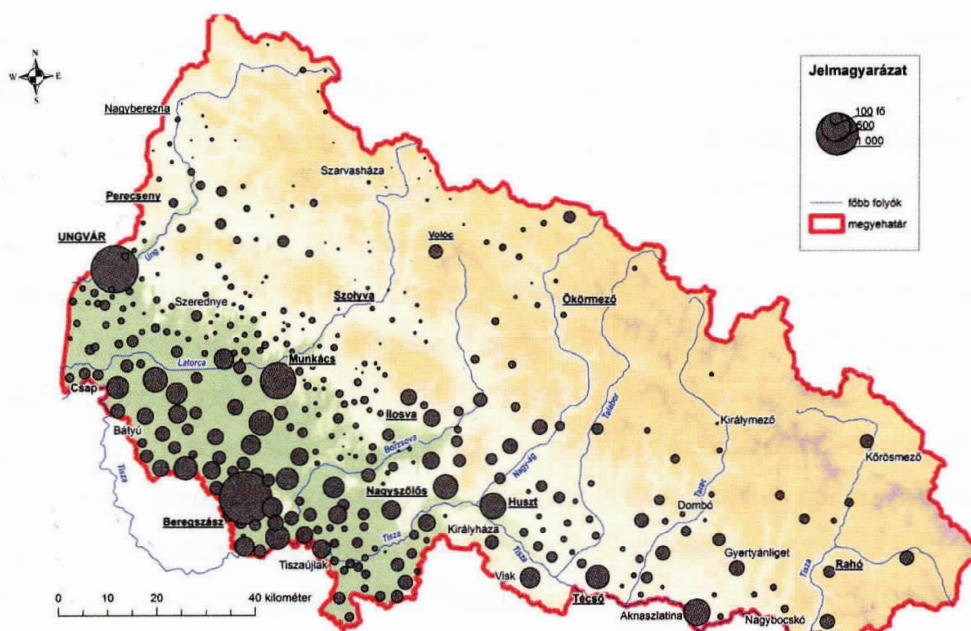
18 НКВД – Народный комиссариат внутренних дел СССР (a Szovjetunió Belügyi Népbiztossága).

19 Bognár Zalán: Malenkij robot. In Bognár Zalán (szerk.): *Malenkij robot. „Egyetlen bűnünk a származásunk volt...”* Pécs, Magyarországi Németek Pécs-Baranyai Nemzetiségi Köre, 2009, 13.

20 KTÁL, F. P-14. op. 1. od. zb. 215–232.

A rendelkezésre álló levéltári források alapján a Kárpátaljáról GUPVI-táborokba hurcolt magyarok számát körülbelül 30 ezer főben állapíthatjuk meg²¹ (8. ábra), akiknek – a legalacsonyabb becslések szerint is – egyharmaduk soha nem térhetett vissza szülőföldjére, mert nem élte túl az embertelen körülményeket és bánásmódot. Kétségtelen tény, hogy a kárpátaljai magyar férfilakosság deportálása etnikai alapon történt, melynek végrehajtása nemcsak az általános emberi jogok megsértését jelentette, de kimerítette a kollektív bűnösség alkalmazásának elvét is.

8. ábra. A kárpátaljai deportáltak területi megoszlása.²² Szerkesztette Molnár D. István

A deportálásokkal párhuzamosan megkezdődött Kárpátalja módszeres, szovjetek általi bekebelezése, és bár az erőszak ténye nyilvánvaló volt, a sztálini vezetés úgy szándékozott ezt feltüntetni, mintha az a helyi népakarat beteljesedése lenne, és ők mindent a nép kérésének megfelelően

21 KTÁL, F. P-14. op. 1. od. zb. 215–232.

22 Uo.

tennének. Ennek a színjátéknak a megrendezésében és Kárpátalja szovjetizálásának további menetében fontos szerepet játszott a Szovjetunióban kiképzett és Kárpátaljára irányított ügynökök csoportja. A csoport vezetője Ivan Turjanica, a kéményseprőből helyi kommunista pártvezérré avanzsált NKVD-ügynök volt, aki a két világháború között lett tagja Csehszlovákia Kommunista Pártjának. Turjanica 1944. október végén a Němec-féle csehszlovák kormányküldöttség tagjaként érkezett Kárpátaljára, táskájában a szovjethatalom megszervezésének kész forgatókönyvével.²³ Igaz ugyan, hogy a magyar közigazgatási rendszer felszámolásával a városok és falvak irányítását helyi hatalmi szervekre, az úgynevezett helyi népbizottságokra bízta, valójában azonban a döntéseket nem ezek a helyi szintű népbizottságok, hanem az őket is irányító szovjet parancsnokságok és pártvezetők hozták.²⁴ A helyi népbizottságok irányítását rövid időn belül minden településen a kommunisták vették át.

Kárpátalja egyesítésének a Szovjetunióval fontos lépcsőfoka volt a kommunisták által 1944. november 19-ére összehívott első kárpátaljai pártkonferencia Munkácson.²⁵ A konferencián kikiáltották a Kárpátontúli Ukrajnának elnevezett terület függetlenségét, és megalakították annak Kommunista Pártját, amely határozatot fogadott el Kárpátontúli Ukrajna „újraegyesítéséről” Szovjet-Ukrajnával. Annak ellenére, hogy a terület ennek előtte soha nem képezte részét sem a Szovjetunióknak, sem pedig Szovjet-Ukrajnának, a szovjet propaganda szándékosan használta a politikai és ideológiai töltésű „újraegyesülés” kifejezést, így kreálva egyfajta történelmi jogalapot a bekebelezéshez. A szovjet propaganda alapját képező, mindenféle valóság alapot nélkülöző történelmi háttér lényege az a megállapítás volt, hogy a magyar honfoglalók a 9. században leigázták a térségben élő szlávokat, akikkel Kárpátalja szláv lakossága genealógiai azonosságot, illetve kontinuitást mutat, és akiknek a szovjetek bejövete-

²³ Botlik–Dupka 1991, 58.

²⁴ Stark Tamás: *Magyar foglyok a Szovjetunióban*. Budapest, Lucidus, 2006, 52.

²⁵ Móricz Kálmán: *Kárpátalja sorsfordulói*. Budapest, Hatodik Síp Alapítvány, 2001, 127.

le által magadatott az újraegyesülés lehetősége a Kárpátok túloldalán élő testvéreikkel.²⁶

Az 1944. november 19-i munkácsi tanácskozáson szintén döntés született a népbizottságok kongresszusának összehívásáról, ugyanis a szovjetek itt kívánták legitimizálni a bekebelezést. Egy hét múlva, 1944. november 26-án tehát Munkácson ülésezett a Kárpátontúli Ukrajna népbizottságainak első kongresszusa. Máig nem tudjuk biztosan, a kongresszus 663 küldöttét milyen módon választották meg, hiszen választásokat nem írtak ki. Azokról a településekről, amelyeken magyarok vagy németek éltek, a küldöttek azért sem jelenhettek meg, mert a férfilakosság nagy része hadifogságban vagy a lágerekben volt. Ami bizonyos, hogy a megfélemlített és egyoldalúan befolyásolt küldötteknek fegyveres katonák jelenlétében meg kellett szavazniuk a Szovjetunióhoz való csatlakozást. Visszaemlékező szemtanúk szerint a szavazást felügyelő NKVD-katonák az ajtókat a jelenlévőkre zárták, és a mellékhelyiségbe sem engedték őket, míg meg nem szavazták a szovjet birodalommal való egyesülést.²⁷

Így született meg az „alulról jövő népakarat” megtestesítőjeként a kiáltvány Kárpátontúli Ukrajnának Szovjet-Ukrajnával való „újraegyesítéséről”.²⁸ A dokumentum kimondta továbbá, hogy a Kárpátalján élő magyarok a helyi szláv népek örök ellenségei. Ennek értelmében a régió magyar közösségének tagjai megbélyegzett, másodrendű polgárokká váltak szülőföldjükön. A kongresszus kimondta továbbá, hogy Kárpátontúli Ukrajna legfőbb hatalmi és kormány szerve Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsa.

Ezt követően aláírásgyűjtési akció kezdődött, melynek keretében a kommunista aktivisták a lakosság körében gyűjtött aláírásokkal kívántak megerősítést szerezni a szovjetekkel való egyesülést kérő manifesztumnak. Szovjet adatok szerint 1945. január 1-jéig több mint 250 ezer kárpátaljai lakos írta alá „önkéntesen” az „újraegyesülést” kérő munkácsi

²⁶ Botlik József: *Egestas Subcarpathica. Adalékok az Északkeleti-Felvidék és Kárpátalja XIX. és XX. századi történetéhez*. Budapest, Hatodik Síp Alapítvány, 2000, 285.

²⁷ Zelei Miklós: *A kettézárt falu*. Budapest, Kortárs, 2017.

²⁸ KTÁL, F. P-14. op. 1. od. zb. 1.; *Zakarpatszka Ukrajina*, 1944. november 27. 7. sz., 2.

manifesztumot,²⁹ amelyet a szovjet propaganda Nyugat felé szabályos népszavazásként tüntetett fel.³⁰ Megjegyzendő, hogy a magyarlakta településeken a lakosság jelentős része nyelvi nehézségek miatt nem is volt tisztában az ukrán nyelven íródott dokumentum tartalmával, sőt egyes községekben az aláírásgyűjtést végző pártaktivisták úgy tüntették fel, mintha az elhurcolt férfiak hazaengedése ügyében írt kérvény miatt gyűjtenék az aláírásokat.³¹

A kongresszus után még nagyobb intenzitással folytatódott Kárpátalja szovjet típusú átalakítása. Sztálin levélben fordult a csehszlovák elnökhöz, amelyben kifejtette, hogy nincs módjában szembeszállni a kárpátaljai lakosság népi-nemzeti akaratával.³² A néptanács 1944. december 5-én ultimátumszerűen felszólította F. Nemeccsehszlovák kormány megbízottat, hogy hagyja el Kárpátalját, és utasította a helyi nemzeti bizottságokat, hogy szakítsák meg a kapcsolatot a csehszlovák delegációval és az általa létrehozott szervezetekkel, majd bejelentette: a tartomány kilép a csehszlovák állam keretéből.³³ Ennek fényében 1944 decembere – 1945 januárja folyamán a csehszlovák kormányküldöttség elhagyta a területet,³⁴ majd 1945. június 29-én Moszkvában a szovjet és a csehszlovák kormány megkötötte a Kárpátalja Szovjet-Ukrajnának történő végleges átadásáról szóló szerződést.³⁵

A Kárpátontúli Ukrajna néven ismert, látszólagos önrendelkezéssel bíró, de valójában Moszkvából irányított „államalakulat” 1944 november és 1946 januárja között létezett. A valójában pszeudoállamként funk-

²⁹ Botlik 2000, 284.

³⁰ Brenzovics László: Kárpátontúli Ukrajna, 1944. október – 1945. június. In Baranyi 2009, 93.

³¹ Botlik József: *Gát*. Budapest, Száz Magyar Falu Könyvesháza Kht., 2000, 181.

³² Brenzovics 2009, 95.

³³ Vida István – Zseliczky Béla: Az 1945. június 29-i szovjet–csehszlovák szerződés Kárpátaljáról. *Külgügyi Szemle*, 2004 (3) 2. 232–261. https://kki.hu/assets/upload/Kulugyi_Szemle_2004_01_Az_1945_jenius_29-i_szov_.pdf (utolsó letöltés: 2023. október 9.).

³⁴ Uo.

³⁵ KTÁL, F. P-195. op. 23. od. zb. 1.

cionáló Kárpátontúli Ukrajna hivatalos nyelveként az ukrán mellett az orosz is használták, ami szintén jelzésértékű volt a terület további sorsának alakulása szempontjából.³⁶ Moszkva – a novemberi manifesztumra az aláírásgyűjtési eredményekre, illetve a népakaratra hivatkozva – hamar hozzálátott az annektálás megvalósításához. 1946. január 22-én az Ukrán SZSZK Legfelső Tanácsa rendeletet adott ki, amely alapján Kárpátalját saját közigazgatási rendszerébe olvasztotta be Kárpátontúli terület néven. Ezzel a régió a szovjet birodalom legnyugatibb megyéjévé vált, és teljesült Szovjetunióknak a Kárpát-medencébe való bejutásra irányuló stratégiai terve. (9. ábra.)

9. ábra. Kárpátalja a Szovjetunió kötelékében.³⁷ Szerkesztette Molnár D. István

Így ment végbe Kárpátalja mindennemű legitimitást nélkülöző szovjet bekebelezése, és így került az élet minden szegmense a régióban a kommunista totalitárius diktatúra irányítása alá. Ezt követően a területen olyan

³⁶ Cserniczkó István: *Államok, nyelvek, államnyelvek. Nyelvpolitika a mai Kárpátalja területén (1867–2010)*. Budapest, Gondolat, 2013, 193.

³⁷ Molnár D. 2014, 17.

totalitárius rendszer épült ki, amely tökéletesen jellemezhető Anne Applebaum híres idézetével: „Szigorú értelemben a totalitárius rezsím minden intézményt betilt, amit nem engedélyez ő maga. Egyetlen politikai párt, egyetlen oktatási rendszer, egyetlen művészi hitvallás, egyetlen központi-
lag tervezett gazdaság, egyetlen egységes média és egyetlen erkölcsi szabályrendszer létezik csupán. Nincsenek független iskolák, magáncégek, népi kezdeményezésű szervezetek és nincs kritikai gondolkodás.”³⁸

Társadalmi és egyéni jogfosztás

Az egypártrendszerű totalitárius rendszerek egyik alapvető ismérve a társadalom politikai jogfosztása azáltal, hogy az állampárt demokratikus kontrollok nélkül gyakorolja az állami funkciókat, a lakosságnak pedig nem adatik meg a több párt közötti választás lehetősége. A szovjet pártállami rezsím egypártrendszerű lényegi mivolta nemzetközi kitekintésben is megfogható: egyetlen központosított politikai párt uralja az ország politikai életét, és nemcsak az ezzel a párttal szembeni ellenállásra érvényes a tilalom, de az azon belüli frakciópolitikai tevékenységre is.³⁹

A társadalom politikai jogfosztása

Kárpátalja szovjetizálásának egyik fő momentuma a szovjet kommunista párt egyeduralmának a bevezetése volt. Az első „szabadnak” nevezett képviselőválasztásokat a Szovjetunió Legfelső Tanácsába 1946. február 10-

³⁸ Applebaum, Anne: *Vasfüggöny. Kelet-Európa megtörése, 1944–1956*. Budapest, Európa, 2014, 2.

³⁹ Hough, Jerry – Hirai, Tomoyoshi – Kimura, Hiroshi: Evolution in the Soviet Political System. *Acta Slavica Iaponica*, 1984/2. 127–158. 128. <http://hdl.handle.net/2115/7939> (utolsó letöltés: 2023. október 9.).

én tartották Kárpátalján. Nem meglepő módon az előkészületek során megkülönböztetett figyelmet fordítottak az „agitációs tömegmunkára”, a választópolgároknak a választásokra történő felkészítésére, a körzetek megfelelő propagandaanyaggal való felszerelésére.⁴⁰ Megkülönböztetett figyelem övezte a kárpátaljai magyarság hozzáállását a választásokhoz, hiszen arról a közösségről volt szó, amelyet 1944 őszén a szovjethatalom megtizedelt, és tagjait hadifogoly- és kényszermunkatáborokba hurcolta. Erre utal a korabeli helyi sajtó egyik cikke is: „Az itteni magyarságnak lehetnek és vannak is nehézségei, bajai, amelyeket azonban a háború utórezgése hoztak magukkal, s amelyeket nemhogy meggyógyítanánk, de egyenesen elrontanánk, elmérgecsenünk azzal, ha a Szovjet-Unió ellen tüntetnénk miattuk. Az oroszok, az ukránok és a Szovjet-Unióba már beilleszkedett többi nép február 10-én csak képviselőket választ, de az itt élő magyarok valami mást is: a magyar sorsot.”⁴¹

1947. február 9-én újabb választásokra került sor, immáron az USZSZKSZ Legfelső Tanácsába, ugyanezen év decemberében pedig újra választhattak a kárpátaljaiak, ugyanis sor került az első helyhatósági választásokra. A választások minden alkalommal az „egyindulós lóverseny” típusú esetét példázzák. A korszellemet jól láttatja az Ungvári Állami Egyetem tantestülete és diákjai által jelöltek példája. Az említett választópolgárok öt jelöltet állítottak a Kárpátaljai Megyei Tanácsba: Joszif Sztálint, Vjacseszlav Molotovot, Lazar Kaganovicsot, Nyikita Hruscsovot, valamint Vaszil Kuskát. Az első négy jelölt mindegyike a Szovjetunió, illetve az Ukrán SZSZKSZ vezető pozíciót betöltő politikusa, akik esetében nyilvánvaló volt, hogy nem akartak bekerülni a kárpátaljai megyei tanácsba, így a listára az utolsó jelölt, az Ungvári Állami Egyetem rektorhelyettesének neve került fel. Bár ezek a választások teljesen formálisak voltak, a korhatalmi szervek mindig különleges készültségben álltak. 1947-ben például Kárpát-

⁴⁰ KTÁL, F. P-1. op. 1. od. zb. 9. 2.

⁴¹ M. Takács Lajos: *Aprópénz a történelem színpadán. A kárpátaljai magyar nyelvű sajtó, 1945–1948.* Ungvár–Budapest, Intermix, 1994, 78.

alja egyes községeiben a szavazófülkéket fegyveres katonák őrizték, minden lehetséges probléma elkerülésének az érdekében. Az elkövetkezendő években a választások szovjet értelmezés szerint „normális” kerékvágásban folytak, gyakorlatilag automatizmussá vált a szavazási folyamat.⁴²

Ezek látszatválasztások voltak, az egész procedúra formalitás, az igazi döntéseket pedig az illetékes pártbizottságok hozták meg.⁴³ Ettől kezdve rendszeres időközönként, négy-ötévente voltak választások a Moszkvában üléselő SZSZKSZ, illetve a kijevi székhelyű Ukrán SZSZK parlamentjébe (hivatalos nevén a Legfelső Tanácsba), valamint a helyi szintű tanácsokba, mely választások a kommunista párt szigorú ellenőrzésével zajlottak, és ahol közel száz százalékos részvétel mellett szavazták meg a kommunista alternatíva nélküli jelöltjeit, amelynek következtében Kárpátalján is a Szovjetunióra jellemző monolitikus politikai-hatalmi szerkezet honosodott meg.

A kommunista párt egyeduralma nem korlátozódott a politikai életre: a gazdaság, a sajtó, az oktatás, a tudomány és a kultúra teljes vertikuma a párt irányítása alatt állt.

A sajtószabadság megsértése

A szabadságjogok közül alapjaiban sérült a sajtó- és információs szabadság. A sajtótermékek engedélyezése és felügyelete szinte azonnal az uralgó állampárt irányítása alá került. A kárpátaljai sajtótermékek kiadása a könyvkiadással együtt a Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsa közoktatási megbízotti hivatala ellenőrzése alá tartozó cenzori bizottság hatáskörébe

⁴² Oficinszkij Roman: Látszatválasztások. In Fedinec Csilla – Vehes Mikola (szerk.): *Kárpátalja, 1919–2009. Történelem, politika, kultúra*. Budapest, Argumentum – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete, 2010, 218.

⁴³ Brenzovics László: Az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság Kárpátontúli területe, 1945. június – 1991. augusztus. In Baranyi 2009, 95.

tartozott.⁴⁴ 1944. december 5-én rendeletet adtak ki a cenzúra bevezetéséről, amelynek megszegését pénzbírsággal vagy hat hónap szabadságvesztéssel büntették.⁴⁵ Nemcsak a magyar és német nyelvű írásokat tiltották be, de a két világháború között működő ruszin és egyéb szláv kulturális szervezetek kiadványait is. Megszűntek az addig Kárpátalján megjelenő lapok és egyéb sajtókiadványok, a kárpátaljai magyar olvasónak anyanyelvén nyomtatott, de szellemiségében tőle teljesen idegen sajtótermékekkel kellett beérnie.⁴⁶ Az első magyar nyelven nyomtatott lap – a *Munkás Újság* – 1945 májusában jelent meg a régióban, melyet a következő hónapokban és években más magyar nyelvű sajtótermékek is követtek. Ezek nagy része azonban ukrán vagy orosz lapok fordításai voltak, és kivétel nélkül a kommunista propaganda helyi magyar szócsöveiként funkcionáltak. A nyomtatott sajtó szerepéről Kárpátalja esetében az egyik korabeli lap ekképpen számol be: „Különösen nagy szerep jutott a bolsevik sajtónak a felszabadított Kárpátontúli terület földjén. Kétségtelen, hogy azokban a sikerekben, melyeket fiatal szocialista iparunk fejlesztése, kolhozaink szervezése, valamint a kapitalista maradványok kiirtása terén elértünk, része van a sajtónak is, mely nálunk is kollektív propagáló, agitátor és szervező szerepét tölti be.”⁴⁷

⁴⁴ Fedinec Csilla: Magyar oktatásügy és internacionalizmus. In Fedinec–Vehes 2010, 303.

⁴⁵ KTÁL, F. P-14. op. 1. od. zb. 1.,a”.

⁴⁶ Kovács Elemér: A magyar nyelvű sajtó és sajtószabadság története Kárpátalján, 1918–1989. In Apró István – Paál Vince (szerk.): *A határon túli magyar sajtó Trianontól a XX. század végéig. Fejezetek a magyar sajtószabadság történetéből*. Budapest, Médiatudományi Intézet, 2014, 77.

⁴⁷ A bolsevik sajtó napja (május 5.). *Vörös Zászló*, 1948. május 4. 1.

A magántulajdon megsértése és a tulajdonviszonyok átalakítása

Kárpátalja szovjetizálásának elengedhetetlen velejárója volt a tulajdonviszonyok átalakítása, amely a magántulajdon sárba tiprását jelentette az addig polgári társadalmi viszonyok között élő lakosság körében. A szovjet tulajdonjog szerint, amelyet annak a marxi elméletnek az alapján dolgoztak ki, amely szerint a politikai hatalom a tulajdonjogokon alapul,⁴⁸ Kárpátalján is megkezdték a magántulajdon felszámolását. 1944 decemberében rendelet alapján kobozták el minden ingó és ingatlan vagyont azoknak a személyeknek, akiket a „magyar és német kizsákmányolók cinkosainak” tartottak. Az elkobzott ingatlanok a népbizottságok felügyelete alá kerültek, és a rendeletben megfogalmazottak szerint ingyen át kellett adni azokat a hajléktalanoknak és a nagycsaládosoknak.⁴⁹ A valóságban ezek a házak az újonnan betelepült orosz vagy ukrán nemzetiségű lakosság lakóhelyéül szolgáltak a továbbiakban. Az államosítás folyamata rendkívül gyorsan lezajlott, még mielőtt a terület a szovjet–csehszlovák szerződés értelmében hivatalosan is a Szovjetunió fennhatósága alá került volna. A munkához való jog biztosításának jelszavával elkobozták addigi tulajdonosaiktól a gyárakat, üzemeket.⁵⁰ Sokan még rosszabbul jártak, hiszen ha „kizsákmányolónak” minősítették őket, akkor házukat, ingóságukat is elvették. A „nép tulajdonává” vált üzletek és műhelyek tulajdonosai szintén hasonló sorsra jutottak, még örülhettek, ha megengedték nekik, hogy egyszerű alkalmazottként tovább dolgozhassanak.⁵¹

⁴⁸ Hazard, John N.: Soviet Property Law. *Cornell Law Review*, 1945 (30) 4. Article 5. 487. <https://scholarship.law.cornell.edu/clr/vol30/iss4/5/> (utolsó letöltés: 2023. október 9.).

⁴⁹ КТÁЛ, F. P-14. op. 1. od. zb. 1.,a”. 10.

⁵⁰ *Вістник Народної Ради Закарпатської України*, Ужгород, 15 лютого 1945 (*Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsának Közlönye*, 1945. február 15.), 30.

⁵¹ Csanádi György. *Sorsfordító évek sodrásában*. Ungvár, Poliprint, 2004, 179–181.

Mivel Kárpátalja főleg agrárjellegű térség volt, a lakosság többsége falun élt, és mezőgazdasággal foglalkozott, az átalakítás a földbirtokviszonyok szovjet típusú megreformálásában nyilvánult meg a leginkább. A folyamat több lépésben ment végbe. Elsőként 1944 novemberében a népi bizottságok első kongresszusa az „újraegyesülést” kimondó manifesztum mellett határozatot hozott a földreform végrehajtásáról. 1944. november 29-én megjelent a földosztásról szóló rendelet, amelyben hangsúlyozták, hogy a magyar és német földbirtokosok tulajdonában lévő birtokok elkobzandók, és azonnali hatállyal szétosztandók a földnélküliek, a kis földterülettel rendelkező parasztok és a munkások között.⁵² Ennek fényében 1945 folyamán átalakították a földbirtokviszonyokat, felszámolták a nagybirtokokat. Minden községben földosztó bizottságok alakultak, amelyek összeírták a felosztás alá tartozó földeket, majd felosztották azokat, jelentéseket írtak a falusi gazdák helyzetéről, utasításokat adtak ki, és felügyelték a földosztás menetét.⁵³ A szétosztandó földekből elsőbbséget élveztek a szovjet hadsereg önkéntesei és a partizánok, illetve a hegyvidékről az alföldre telepedettek.⁵⁴

1946–1950 között – ekkor már mint a Szovjetunió egyik közigazgatási egységében – könyörtelenül véghezvitték a mezőgazdaság szovjet mintára történő átalakítását Kárpátalján. Kezdetét vette a kollektivizálás következő szintje, a kolhozosítás. 1946-ban két kolhoz alakítottak Kárpátalján. A felső pártvezetés azonban a kolhozszervezés ütemét a területen túl lassúnak találta, amit azzal magyaráztak, hogy „a helybéli lakosok nem segítenek eléggé”.⁵⁵ A lakosság meggyőzése érdekében a településeken gyűléseket szerveztek, ahol a kollektív gazdálkodás előnyeiről tartottak előadásokat, agitációs filmeket mutattak be. Ha ez nem működött, meggyőzőbb módszerekhez folyamodtak: egyenként hívták a község házára a gazdákat, több napig is ott tartva őket, bizonygatva nekik a kollektív gazdálkodás

⁵² KTÁL, F. P-14. op. 1. od. zb. 1. „a”. 5. lap.

⁵³ KTÁL, F. P-14. op. 1. od. zb. 439. 1–48. lap.

⁵⁴ Oficinszkij Román: Kárpáton túli Ukrajna agrárpolitikája. In Fedinec–Vehes 2010, 275.

⁵⁵ KTÁL, F. P-1. op. 1. od. zb. 18. 40. lap.

előnyeit.⁵⁶ Egy korabeli szemtanú a következőképpen emlékszik vissza: „A férjemet bevitték a városházára, becsukták az ajtót, kivetették a nagy adót, azt mondták, ha nem fizetjük be, akkor elviszik a lágerbe, és még azelőtt jött haza a lágerből. És [...] akkor aláírt, hogy beáll a kolhozba. Akkor jöttek, volt ökör, szekér, gazdasági felszerelés, ami volt, szőlőföldet, mindent elvettek, gazdasági felszerelést, és mentünk a sajátunkba, mint a rabszolgák, mentünk napról napra dolgozni. Éltünk keservesen.”⁵⁷

Annak érdekében, hogy a helyi gazdákat teljesen megtörjék, beszolgáltatási kötelezettséget vezettek be,⁵⁸ amelynek keretében nemcsak a terményt, de a jószágot, fát, ekét, boronát, vetőgépet és egyéb munkaeszközöket is összeszedték a gazdálkodóktól, így teremtették meg a létrehozandó kolhoz infrastrukturális alapjait. A mindenféle ellenszolgáltatás nélküli beszolgáltatás sokak ellenérzését váltotta ki, azonban ha valaki nem teljesítette, bűnvádi eljárást indítottak ellene. Az agitátorok otthonaikban zaklatták, fenyegették az embereket.

A kommunista berendezkedésű, totalitárius rendszerekhez hasonlóan, a földbirtokviszonyok átalakítása Kárpátalján is egybeforrt a kulákság ellen folytatott osztályharcral. Stéphane Courtois a kuláktalanítás elsődleges célkitűzését a rendszer propagandája által harsogott mondatban foglalja össze: „mint osztály kell kiirtani a kulákságot.”⁵⁹ A kuláknak kikiáltott és a kolhozosításnak ellenálló paraszti gazdálkodó réteg Kárpátalján is a kommunista hatalom célkeresztjébe került, és a kulákság mint társadalmi osztály felszámolása a régióban is a hivatalos politika szintjére emelkedett. Aki ugyanis ragaszkodott a saját tulajdonához, az kuláklistára került,

⁵⁶ Kovács Elemér: *Élőlátók*. Ungvár–Budapest, Intermix, 1993, 100.

⁵⁷ Imre Irén (1927) visszaemlékezése. Az interjú szövegét közli Molnár D. Erzsébet: A szovjet rendszer kiépítésének korszaka a kárpátaljai magyarság kollektív emlékezetében. In *Mediárium. Kommunikáció – Egyház – Társadalom*, 2011/3. 51.

⁵⁸ Csanádi 2004, 192–194.

⁵⁹ Courtois, Stéphane: The Crimes of Communism. In Courtois, Stéphane – Werth, Nicolas – Panné, Jean Louis – Paczkowski, Andrzej – Bartošek, Karel – Margolin, Jean Louis: *A kommunizmus fekete könyve. Bűntény, terror, megtorlás*. Budapest, Nagyvilág, 2000, 16.

osztályellenség lett. Alapvetően a tehetős gazdákat tekintették kuláknak, de „kiskuláknak” minősültek azok a szegényparasztok is, akik nem akarták elfogadni a kommunista új világot.

Kárpátaljára is kiterjesztették az USZSZK Minisztertanácsának 1947. június 21-i határozatát a kulákgazdaságok megadóztatásáról, ami gyakorlatilag azt jelentette, hogy a kolhozba való belépést visszautasító gazdákat könyörtelenül megsarcolták. Akik megpróbáltak kibújni a teljesíthetetlen adóteher alól, azokat Szibériában vagy Kazahsztánban letöltendő kényszermunkára ítélték. A kolhozszervezők számos esetben úgy kívántak példát statuálni, hogy letartóztatták és elhurcolták az együttműködésre nem hajlandó gazdákat: „’48. december 10-én összeszedtek a faluból vagy hat embert, akit akkor éjszaka elvittek, amibe beleestünk mi is, vagyis apám. Elvitték, és melyik 25 évet, melyik 15 évet kapott, mikor a kolhoz kezdődött. [...] Akkor éjszaka az egész falu rögtön aláírt. Addig nem tudták megalapítani, mert csak hárman vagy négyen írtak alá. Azzal kolhozt nem lehetett elindítani. És így a kolhoz meg is indult.”⁶⁰

A vallásszabadság megsértése

A kommunista ideológia kárpátaljai meghonosításának elengedhetetlen összetevője volt a materialista és vallásellenes világnézet – vagy a korabeli hivatalos terminológiával élve, a tudományos ateizmus – erőszakos terjesztése. Ismeretes, hogy a tudományos ateizmus, a kommunista párt filozófiai világképének hivatalos kifejezése, az emberi lét végső célját egy erkölcsi magatartási kódexben jelölte meg, és létrehozta az ateista rituálék gyűjteményét, amelyek a vallási szertartásokat kívánták helyettesíteni.⁶¹ Eme

⁶⁰ P. Punykó Mária: *Reggelt adott az Isten. A szenvedés évei kárpátaljai népi elbeszélésekben*. Debrecen, Györffy István Néprajzi Egyesület, 1993, 118–199.

⁶¹ Froese, Paul: Forced Secularization in Soviet Russia: Why an Atheistic Monopoly Failed. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 2004 (43) 1. 35–50.

központi ideológia Kárpátaljára történő lokális kivetítését a vallásszabadság semmibevevételével járó, erőteljes egyházüldöző politika jellemezte.

A Szovjetunió Népbiztosainak Tanácsa 1944 májusában hozta létre a Vallási Kultuszok Ügyeinek Tanácsát, amely a nem pravoszláv felekezetek felügyeletével foglalkozott. A szovjet hatóságok úgy gondolták, hogy kellő nyomásgyakorlás után egyes történelmi egyházakat az állam érdekeinek szolgálatába lehet majd állítani.⁶² A szovjet vezetés ezt az egyházpolitikát alkalmazta a megszállt Kárpátalján is, aminek következtében a vallásosság, a hívő emberek meggyőződése elleni harc a hivatalos politika szintjére emelkedett.⁶³ A hatóságok a legkülönbözőbb módon igyekeztek korlátozni a hitéletet, a vallásos tevékenységet: 1944 végétől megszüntették a különböző egyházi szervezeteket, művelődési egyesületeket, 1944. december 5-én sor került a tömeges szekularizálásra, az állam és az egyház, illetve az állam és az oktatás szétválasztásának kihirdetésére.⁶⁴ 1945 márciusában a néptanács a családra és a házasságra vonatkozó rendeletet fogadott el, amelyben tovább szűkítették az egyház hatáskörét és a társadalomban beöltött szerepét. A rendeletben nemcsak lehetővé tették az egyházi szertartás mellőzését házasságkötéskor, de azt is előírták, hogy egyházi esküvőre kizárólag a polgári házasságkötés után van lehetőség.⁶⁵ Az 1945 májusában meghozott rendelet az egyház tulajdonát képező vagyon használatára jogosította fel a hatalom képviselőit, ami lényegében elkobzást jelentett. 1945–1946 folyamán megfosztották az egyházat épületeinek, templomainak tulajdonjogától, államosították a felekezeti iskolákat.⁶⁶ Az államosított templomokat a hívőközösségek bérbe vehették, és

⁶² Szamborovszkyné Nagy Ibolya: Magyar reformátusok a Szovjetunióban a hrucscsovi egyházüldözés időszakában. *Betekintő*, 2020/3. 27–28.

⁶³ Majnek Antal: A kárpátaljai római katolikus egyház története. In Kacsur Gusztáv (szerk.): *Útközben. Tanulmányok a kárpátaljai magyarságról*. Ungvár, Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, 1998, 55.

⁶⁴ Oficinszkij Román: Kárpátontúli Ukrajna agrárpolitikája. In Fedinec–Vehes 2010, 288.

⁶⁵ KTÁL, F. P-14. op. 1. od. zb. 700. 1–38.

⁶⁶ *Вісник Народної Ради Закарпатської України*, Ужгород, 1 травня 1945 р. (*Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsának Közlönye*, 1945. május 1.), 113–115.

a használatáért komoly adókat kellett fizetniük. Általános jelenséggé vált a templomok bezárása, raktárrá, tornateremmé, műhellyé, ateista múzeum má történő átalakítása.

A kárpátaljai magyarság többsége a református felekezethez tartozott.⁶⁷ Az államhatalom részéről folyt a pontos felmérés: minden lelkésztől adatokat gyűjtöttek, figyelték az aktív egyházi személyeket és a református egyház ügyeivel foglalkozó megbízottat neveztek ki.⁶⁸ 1946 februárjában a reformátusokhoz egy csatlakozásra szóló felhívás érkezett a Moszkvai Baptista Egyház részéről. Így akarták kiterjeszteni az állami ellenőrzést a protestáns felekezetekre. A baptista egyház vezetői személyesen jöttek el Kárpátaljára, és segítségüket ajánlották fel abban az esetben, ha beolvadnak az ő egyházukba, amely akkor már az államhatalom által elismert, bejegyzett vallási közösség volt. Azonban a református egyház nem fogadta el a felkínált „segítségnyújtást”. Végül a hatalom is lemondott a beolvasztási kísérletről, mivel arra a megállapításra jutottak, hogy a reformátusokat célszerűbb különálló felekezetként ellenőrizni, mivel tevékenységük így sokkal inkább nyomon követhető, mintha a baptisták közé lennének beolvasztva.⁶⁹ Mindeközben 1946-tól megindult a református lelkészek letartóztatása. 1946 és 1951 között 18 lelkészt és segítő lelkészt tartóztattak le, és ítéltek a Gulag rabtelepein letöltendő szabadságvesztésre.⁷⁰

A kárpátaljai magyar közösség másik jelentős része a római katolikus egyházhoz tartozott. A római katolikusokat illetően a szovjet szempont-

⁶⁷ *Kárpátalja településeinek vallási adatai (1880–1941)*. Budapest, Központi Statisztikai Hivatal, 2000, 15.

⁶⁸ Gulácsy Lajos: A kárpátaljai református egyház múltja és jelene. In Kacsur Gusztáv 1998, 48.

⁶⁹ Szamborovszkyné Nagy Ibolya: Egyházpolitika szovjet módra. In Brenzovics László et al. 2021, 539–540.

⁷⁰ Fodor Gusztáv: *Akik a nagy nyomorúságból jöttek... A sztálini diktatúra koncepciók perei kárpátaljai református lelkészek ellen a KGB ungvári levéltárának dokumentumai alapján. Peranyagok, életrajzi adatok, fényképek*. Debrecen, Kárpátaljai Református Egyház – Református Közéleti és Kulturális Központ Alapítvány, 2017.

ból leginkább zavaró tényező a pápai fennhatóság alá tartozás volt.⁷¹ Eből kifolyólag a moszkvai vezetés egyházpolitikai stratégiája a Vatikántól független, úgynevezett autokefál római katolikus egyház létrehozása volt. Mértékadó vélemények szerint ez volt a katolikus egyházüldözés egyik fő oka.⁷² Az állam az egyházügyi hivatalon keresztül beavatkozott az egyház belügyeibe, gátolták a kapcsolattartást a római központtal, az általuk befolyásolt személyeket ismerték el a helyi római katolikus egyház vezetőinek. A latin szertartású katolikus papok jelentős részét sztálini légerekbe hurcolták, az itthon maradtak pedig állandó zaklatásnak voltak kitéve, folytonos megfigyelés alatt álltak. Az utánpótlás a papi hivatást illetően csaknem teljesen megszűnt. Sokaktól megvonták a működési engedélyt, vagy áthelyezték őket azzal az indokkal, hogy „nem tartották be az egyház működésére vonatkozó állami törvényeket”.⁷³

A legnagyobb csapás a történelmi egyházak közül a görögkatolikust érte, s ez egyben Kárpátalja lakosságának nagy részét is érintette, hiszen az 1941-es népszámlálási adatok szerint a népesség 51%-a görögkatolikus felekezetű volt.⁷⁴ A szovjetek 1944 őszén igyekeztek felhasználni a Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye vezetőjének, Romzsa Tódornak a lakosságra gyakorolt befolyását a jelenlétük egyfajta legitimizálására. Arra akarták rávenni Romzsa püspököt, hogy üdvözölje a novemberi manifesztumot és Kárpátalja „újraegyesülését” Szovjet-Ukrajnával. A püspököt többször is a 4. Ukrán Front katonai vezetése elé rendelték, ahol dicsérrel és fenyegetéssel, ígéretésekkel és megfélemlítéssel próbálták rávenni, hogy nyilatkozzon Kárpátaljának a Szovjetunióhoz csatolása mellett. „Szofiz-

⁷¹ Szamborovszkyné Nagy 2021, 535.

⁷² Wyszowski, Pawel: *Katolikusüldözés Ukrajnában és Kárpátalján*. Esztergom, Temesvári Pelbárt Ferences Gimnázium és Kollégium, 2013, 233.

⁷³ Majnek 1998, 55.

⁷⁴ *Kárpátalja településeinek vallási adatai (1880–1941)*. Budapest, Központi Statisztikai Hivatal, 2000, 14.

mákkal úgyszólván fizikailag fárasztották ki a püspököt.⁷⁵ Romzsa püspököt ugyan nem sikerült megtörni, de a hatalom részéről egyre intenzívebb nyomásgyakorlás nehezedett a görögkatolikus egyházra: 1944–1946 között több településen is elkobozták ingatlanjait, amelyeket a pravoszláv egyház kapott meg,⁷⁶ megvonták a görögkatolikus egyház anyagi támogatását, a pravoszlávét pedig jelentősen megnövelték.⁷⁷ A görögkatolikus egyház képviselői elleni támadások az Állami Egyházügyi Hivatal és a belügyi titkosszolgálat részéről egyre erőteljesebbek lettek, a letartóztatások 1944 decemberében kezdődtek meg. Ezek következtében születtek meg az írásbeli jelentések „a görögkatolikus agitáció veszélyeiről és a görögkatolikus papok népellenes magatartásáról”.⁷⁸ 1945 augusztusában a munkácsi egyházmegye püspöki levéltárát és könyvtárát átvilágították,⁷⁹ a rendszer számára nemkívánatos anyagokat megsemmisítették.

Mindemellett a Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye vezetése, látva, miként törí meg az államvezetés a görögkatolikus egyházat a szomszédos Galíciában, sejtette, hogy milyen jövő vár rájuk Kárpátalján.⁸⁰ 1946. március 8–10. között ugyanis a Lembergben megszervezett egyházi gyűlésen kimondták, hogy az 1596-ban kötött, a görögkatolikus egyház létrejöttét jelentő breszti unió érvénytelen, és az Ukrán Görögkatolikus Egyházat beolvasztották az Orosz Pravoszláv Egyházba. Kárpátalján Romzsa folyamatosan kérelmekkel fordult a különféle hivatali szervekhez annak érdekében, hogy írják felül a görögkatolikus egyház elleni intézkedéseket. Fáradhatatlanul járta az egyházközségeket, és kitartásra buzdította a papokat. Mivel a beolvasztás legfőbb akadályának a püspök bizonyult,

⁷⁵ Bendász István *Görögkatolikus Könyvtár és Levéltár*. Chira Sándor hagyatéki iratai. Visszaemlékezés, 57.

⁷⁶ KTÁL, F. P-14. op. 1. od. zb. 666. 1–123.

⁷⁷ KTÁL, F. P-14. op. 1. od. zb. 665. 1–22.

⁷⁸ KTÁL, F. P-14. op. 1. od. zb. 662. 1–11.

⁷⁹ KTÁL, F. P-14. op. 1. od. zb. 667. 1.

⁸⁰ Marosi István (szerk.): *A Munkácsi Görögkatolikus Egyház 1945. évi sematizmusa*. Beregszász, Bendász István Görögkatolikus Könyvtár és Levéltár, 2020, 25.

a szovjetek elhatározták a kiiktatását. 1947 októberében merényletet hajtott végre ellene (hazafelé tartó lovas kocsijának nekihajtott egy szovjet katonai gépkocsi), amit Romzsa túlélte ugyan, viszont súlyos sérülései miatt kórházba került, ahol szovjet ügynökök megmérgezték.

Több településen a görögkatolikus klérus megpróbált ellenállni a beolvastási kísérletnek, tartani pozícióját, biztatva a híveket egyházuk melletti kitartásra, templomaik védelmére.⁸¹ Ezután megkezdődött a beolvadásra nem hajlandó papok üldözése. 1948 végén az összes görögkatolikus papot behívták Ungvárra, ahol közölték velük, hogy számukra az egyetlen lehetőség a pravoszláv egyházzal való egyesülés lehetősége, mivel a görögkatolikus egyház be lesz tiltva.⁸² A Munkácsi Görögkatolikus Püspökség papjainak kb. 40%-a (132 fő) tért át a pravoszláv vallásra.⁸³ A 265 plébánia 350 lelkészéből 129 hitéhez ragaszkodó papot hurcoltak kényszermunkára.⁸⁴ A görögkatolikus egyház tragédiája 1949 februárjában teljesedett be, amikor az USZSZK Állambiztonsági Minisztériuma rendeletben utasította a hatóságokat, hogy ezt az egyházat Kárpátalján azonnal fel kell azt számolni.

⁸¹ Pekar, Athanasius B.: „*Tanúim lesztek.*” *Adalékok a kárpátaljai görög katolikus egyház vértanúságához.* Miskolc, Felsőmagyarország, 2003, 13–16.

⁸² Bendász István: *Öt év a szögesdrót mögött.* Ungvár, Összukrajnai Állami Kárpáti Kiadó, 2012, 15.

⁸³ Oficinszkij Román: A görög katolikus püspökség felszámolása. In Fedinec–Vehes 2010, 295.

⁸⁴ Bendász Dániel: A Munkácsi Görög Katolikus Egyházmegye hitvalló és meghurcolt papjainak névsora. In Dupka György (szerk.): *Koncepciós perek magyar elítéltejei. A sztálinizmus áldozatainak emlékkönyve, 1944–1957.* Ungvár–Budapest, Intermix, 1993, 48–69.

Kommunista terror, büntetőeljárásai jogsértések, konceptiós perek

Az osztályalapú kommunista totalitárius rendszerek alapvető ismérve, hogy jogfosztások sorozatát követték el egész társadalmi rétegek ellen, a nemkívánatos társadalmi elemeket pedig eltávolították a kommunizmus építésének útjából. Mint ahogy Anne Applebaum is megállapítja: „...az embereket a szovjet állam legelső napjaitól fogva nem azért ítélték el, amit elkövettek, hanem azért, mert azok voltak, akik. Sajnos soha senki nem írta le világosan, hogy miként kell kinéznie egy »osztályellenségnek«.”⁸⁵ Hasonlóan vélekedik Courtois, aki szerint „a kommunista rendszerek valószínű kormányzati módszerré emelték a tömeggyilkosságot, hogy megalapozzák az uralmukat”.⁸⁶

Mindezek a tézisek Kárpátaljára is érvényesek voltak: az osztályalapon véghezvitt tisztogatási hullám a szovjet megszállás után rögtön kezdetét vette. A tisztogatást a szovjet birodalomban már több éve alkalmazott gyakorlat alapján végezték: konceptiós pereket kreáltak a rendszer számára nemkívánatos személyek ellen. Ennek értelmében a kárpátaljai közösséggel szemben is alkalmazott szovjet igazságszolgáltatás a szó betű szerinti értelmében a politika „szolgálólányává” süllyedt.

A perbe fogott elsődleges célcsoport a kárpátaljai értelmiség volt: mindazon személyek, akik a hatalomváltás előtt valamilyen hivatali funkciót töltöttek be, illetve a történelmi egyházak képviselői. Koholt vádak fogalmaztak meg: hazaárulás, kémkedés, szovjetellenes összeesküvés, lázadás és politikai banditizmus, hazaárulók családtagjai, társadalmilag veszélyes elem. Ezek alapján aztán országgyűlési képviselők, ügyvédek, papok, tanítók, hivatalnokok jelentős részét ítélték sokéves börtönre vagy golyó általi halálra, megtizedelve a kárpátaljai magyarság színe-javát.⁸⁷

⁸⁵ Applebaum, Anne: *A Gulag története*. Budapest, Európa, 2005, 6.

⁸⁶ Courtois 2000, 10.

⁸⁷ Botlik 2000, 286–287.

Nyilvántartást vezettek az 1940–1944 között működő hivatalnokok tevékenységéről.⁸⁸ Az ellenük levezényelt koncepciós perek révén a vezetők nélkül maradt, megfélemlített kárpátaljai közösséget a hatalom képviselői sokkal inkább akadálymentesen tudták integrálni a rezsimbe.

A parancsuralmi rendszer helyi kiépítése céljából, illetve az „ellenség” eltávolításához a szovjet diktatúra kiépítésének egyik fontos lépcsőfokaként „törvényes és jogi” alapot kívántak teremteni. Ez a törekvés a hírhedt 22. számú dekrétumban testesült meg, melyet 1944. december 18-án fogadtak el, és amelynek alapján létrejött a kvázi népbíróságként funkcionáló úgynevezett Rendkívüli Bíróság.⁸⁹ A bíróság élén egy semmilyen jogi végzettséggel nem rendelkező 26 éves egykori partizán, Vaszil Ruszin állt.⁹⁰

A Rendkívüli Bíróságon kívül Kárpátalján is tevékenykedett a rettegett állambiztonsági szerv, az NKVD. Az ő felügyeletük alá helyezték a területen lévő valamennyi börtönt és fogva tartásra alkalmas helyet minden tulajdonukkal, kiszolgáló egységeivel és személyzetével együtt, kivonva azokat a bíróság és az ügyészség fennhatósága alól. Ettől kezdve az ítélelathozatal az államvédelmisek feladata lett, és a korábbi ítélkező szervek – a bíróság és az ügyészség – csupán a rendfenntartásért feleltek.⁹¹ A belügyi szervek fölött semmiféle törvényességi és intézményes ellenőrzés nem állt.

A letartóztatások már 1944 novemberében és decemberében megkezdődtek a magyar országgyűlés kárpátaljai képviselőinek bebörtönzése révén. Az előző rendszerrel való kollaborálás és szovjetellenesség vádjával tartóztatták le és ítélték el a Magyar Országgyűlés Felső- és Alsóházának kárpátaljai tagjait. Többüket halálra ítélték, és kivégezték, mint pl. Benda Kálmánt, Bródy Andrást, Demkó Mihályt, Kricsfalussy-Hrabár Endrét, Fenczik Istvánt vagy a 76 éves Demjanovics Pétert, akit szintén a szovjet nép elárulásával vádoltak meg, és idős kora ellenére golyó általi halálra

⁸⁸ KTÁL, F. P-14. op. 1. od. zb. 589. 1–70.

⁸⁹ KTÁL, F. P-14. op. 1. od. zb. 1„a”. 15.

⁹⁰ Oficinszkij Román: Kárpátontúli Ukrajna. In Fedinec–Vehes 2010, 240.

⁹¹ KTÁL, F. P-14. op. 1. od. zb. 1„a”. 11.

ítélték. Hogy az ítéletet végre is hajtsák, 1945 áprilisában, az ungvári kórházban agyonlőtték, miközben már haldokolt.⁹² További hét képviselőt (Bencze Györgyöt, Zsegora Ödönt, Ortutay Jenőt, Riskó Bélát, Földesi Gyulát, Spák Ivánt és Ilniczky Sándort) 5-től 20 évig terjedő börtönbüntetésre ítélték, amit a szibériai Gulag-táborokban vagy a Donbászban kellett letölteniük. Többen közülük a lágerekben meghaltak.⁹³

Számos volt állami tisztviselőt és hivatalnokot tartóztattak le. A nyugalmazottak sem mentesültek a szovjet megtorló gépezet intézkedései alól. Fekesházy Zoltánt, Bereg és Ugocsa vármegye volt alispánját például 64 éves korában, 1945 tavaszán tartóztatták le, majd koholt vádak alapján hadbírószám elé állították, és 10 évi kényszermunkára ítélték. A volt alispán nem érte meg a lágerbe történő kiszállítását, a könyörtelen bánásmód és az embertelen körülmények következtében útközben, a vonaton halt meg.⁹⁴

1946. január 25-től – három napra azt követően, hogy Kárpátalját hivatalosan integrálták a szovjet közigazgatási rendszerbe – a régióban bevezették az Ukrán SZSZK jogrendszerét és büntetőtörvénykönyvét. Ettől kezdve az ítéletek az esetek többségében az USZSZK Btk. 54. §-a alapján születtek, amely szerint bűncselekménynek számítottak a hazaárulás, a fegyveres felkelés a régió Szovjetuniótól történő elszakítása céljából, ellenforradalmi célú kapcsolattartás külföldi állammal, a nemzetközi burzsoázia segítése, szovjetellenes propaganda és agitáció, tevékeny harc a munkásosztály és a forradalmi mozgalom ellen.⁹⁵

⁹² Bendász Dániel: A Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegye a szovjet megszállás után és ma. In Molnár D. Erzsébet – Molnár D. István (szerk.): *A kommunizmus áldozatai, rehabilitációs alternatívák Kelet-Közép-Európában*. Beregszász, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Lehoczky Tivadar Társadalomtudományi Kutatóközpont, 2016, 200.

⁹³ Oficinszkij Román: Alternatíva. Ellenzéki mozgalom. In Fedinec–Vehes 2010, 226.

⁹⁴ Dupka György: *A mi Golgotánk. A kollektív bűnösség alkalmazása a kárpátaljai magyarokkal és németekkel szemben. (A 4. Ukrán Front Katona Tanácsa határozatainak végrehajtása NKVD-jelentések tükrében 1944–1946)*. Ungvár–Budapest, Intermix, 2012, 101.

⁹⁵ Az orosz Btk 58. §-a azonos az ukrán Btk 54. §-val.

Ezen vádak alapján tartóztatták le és ítélték el a történelmi egyházak számos képviselőjét. Letartóztatási hullámok keretében a hatalom célkeresztbe vette a pravoszláv hitre áttérni nem szándékozó görögkatolikus papokat. „A »tárgyalás« rövid ideig tartott: felolvasták a személyi adatokat, és ha beismerted, hogy görögkatolikus pap vagy (és azt mindenki beismerte), megvált az ítélet: 25 év kényszermunka” – írta az egyik visszaemlékező.⁹⁶ A bevett szovjet joggyakorlat szerint – miszerint a bizonyítékok királynője a vádlott beismerő vallomása – a vallomásokat bántalmazás, a családtagokkal történő zsarolás útján, de mindig kicsikarták a vádlótól. Szintén jellemző volt, hogy a kihallgatások során olyan állításokat magyaráztak bele a vallomásokba, amelyek el sem hagyták a vádlott száját. Ennek egyik legjellemzőbb példája Ortutay Elemér görögkatolikus pap és teológiai tanár tárgyalása, akit 1949-ben fogtak perbe és ítélték el. A teológiai és hittudományi doktori végzettséggel rendelkező Ortutay atyát azzal vádolták meg, hogy „különleges kiképzésben” részesült, illetve államellenes tevékenységnek minősítették részvételét a magyar cserkészmozgásban.⁹⁷ Kihallgatásán az ügyész megkérdezte, hogy tartott-e a vádlott misét december 6-án, január 30-án és március 15-én. Az igenlő válasz után pedig az alábbi következtetéseket vonta le: „...a vádlott beismerte, hogy támogatta a fasisztákat, és a horthysta magyarokat, mert minden nap, így december 6-án is, Horthy névnapján, január 30-án, Hitler hatalomátvétele napján és a fasiszta magyarok nemzeti ünnepén imádkozott értük, azaz támogatta őket.”⁹⁸

A szigorú megfigyelés alatt tartott református egyház lelkészeit is több letartóztatási hullám keretében ítélték el. A vád ellenük többek között

⁹⁶ Ortutay Elemér: Bevezetés. In Dupka György (szerk.): *Koncepciók perek magyar elíteltjei. A sztálinizmus áldozatainak emlékkönyve, 1944–1957.* Ungvár–Budapest, Intermix, 1993, 34.

⁹⁷ Ortutay Elemér: A kárpátaljai görög katolikus egyház helyzete, a vallás és a kisebbségi magyar sors. In Dupka 1993, 71.

⁹⁸ Ortutay Elemér: „Holnap is felkel a nap.” *Emlékeim.* Ungvár–Budapest, Intermix, 1993, 52.

„szovjetellenes propaganda, a haladó tudomány gátlása és az ifjúság félrevezetése” volt. Gulácsy Lajos, 1949-ben elítélt református segédlelkész a következőképpen emlékszik vissza: „A szovjet törvények szerint akkor 18 éven aluliakkal nem volt szabad foglalkozni, én pedig konfirmációi oktatásban részesítettem őket. A tárgyaláson egy fénykép volt a fő bizonyíték ellenem. Ezen a képen a munkácsi konfirmandusok között ülök, mint oktatójuk. [...] A bíró azt mondta, hogy ennyi elég, ez 10 év szabadságvesztést jelent. Így kerültem én is ki a nagy Birodalomba mint tíz esztendőre elítélt rab. Ebből hét évet és három hónapot letöltöttem. 1956. május 15-én jöttem haza.”⁹⁹ Több lelkészt a perbe fogása előtt megkísérelték megvesztegetni és beépíteni a besúgó hálózatba, püspöki címet, lakást, gépkocsit, magas fizetést ajánlva nekik.

A letartóztatástól a római katolikus papok sem menekültek. A brutális körülmények között fogva tartott és embertelenül bántalmazott Horváth Ágoston lelképásztor, akit 1948-ban tartóztatták le, és ítélték el 10 évre, a következőképpen emlékszik vissza fogva tartásának körülményeire: „’46-ban már gyűjtötték a papokat. Szovjetellenes magatartásért. Pedig ártatlanok voltunk. [...] Akkor, az a kapitány – ma is tudom a nevét – özszerugdosott. Nem tudom miért, nem mondott semmit, csak rúgott. Aztán levetkőztettek, bedobtak egy kamrába, két hónapig tartottak ott, aztán a bíróságon meghozták az ítéletet: 58-as paragrafus, szovjetellenes agitáció.”¹⁰⁰

A rendelkezésre álló adatok szerint 1946–1950 között Kárpátalján több mint tízezer magyart részesítettek megtorlásban, akik javarészt falusi földművesek voltak,¹⁰¹ a jogfosztás valamilyen formája pedig a társadalom egészét érintette. Enyhülés csak 1953-tól, Sztálin halála után következett.

⁹⁹ Gulácsy Lajos: *Mélységből a magasba. Bizonyágtétel az elmúlt időkről*. Munkács, Kárpátaljai Református Egyház Sajtóosztálya, 2000, 14.

¹⁰⁰ Horváth Ágoston: A lágerben is szentmisét tartottunk. In Dupka 1993, 43–44.

¹⁰¹ Dupka György: *A szovjet hatóság megtorló tevékenysége Kárpátalján (1944–1991)*. Ungvár–Budapest, Intermix, 2014, 78.

Összegzés

Kárpátalja szovjetizálásának tanulmányozása során elmondható, hogy a szovjet rendszer kiépítésének folyamata moszkvai forgatókönyv alapján, a kommunizmus doktrínáira támaszkodva ment végbe. Ennek a folyamatnak szerves részét képezte a társadalom egészét érintő, különböző formában megvalósult jogfosztó intézkedések sorozata, amelyek fokozottan érintették a kárpátaljai magyarságot, és amelyek eszközül szolgáltak a „belső ellenséggel” való kíméletlen leszámolóshoz. A kárpátaljai magyar és német nemzetiségű férfilekosság 1944-es elhurcolását vizsgálva elmondható, hogy a deportálások elsődleges oka az etnikai alapon történő tisztogatás volt, amely kimerítette a kollektív bűnösség alkalmazásának elvét. Az új államkeretek közé került kárpátaljai magyar közösség tagjait másodrendű állampolgárokként kezelték, ennek egyik legkirívóbb megnyilvánulása az 1944. novemberi manifesztum, amely örök ellenségnek nyilvánította a magyarokat és a németeket.¹⁰² Sajnálatos tény, és a túlélők számára ma is fájó, hogy úgy, ahogy a deportáltak rehabilitálása nem történt meg, a manifesztum kirekesztő passzusait sem érvénytelenítették. 1991 áprilisában – Ukrajna függetlenné válása előtt néhány hónappal – az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság Legfelső Tanácsa elfogadta ugyan a politikai megtorlások áldozatainak rehabilitálásáról szóló törvényt, azonban ez csak azokra a személyekre vonatkozott, akik ellen ítélet született, így az etnikai alapon deportáltak esetében ez nem volt hatályos.¹⁰³

¹⁰² КТÁЛ, F. P-14. op. 1. od. zb. 1.

¹⁰³ Про реабілітацію жертв репресій комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/962-12#Text> (utolsó letöltés: 2023. október 9.).

A kötet szerzői

DR. BOCSKOR ANDREA (Beregszász, 1978) angol–történelem szakon végzett a Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskolán (ma II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola). 2010-ben PhD-fokozatot szerzett a budapesti ELTE BTK-n, majd 2013-ban a történelemtudományok kandidátusa fokozatot az Ukrán Tudományos Akadémia Ukrajna Története Intézetében. Európai parlamenti képviselői mandátuma megszerzése előtt a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Történelem- és Társadalomtudományi tanszékének docense, a Lehoczky Tivadar Társadalomtudományi Kutatóközpont igazgatója volt. 2014-től az Európai Parlament képviselője. Fő kutatási témái az ukrán magyarságkép és az ukrán–magyar kapcsolatok vizsgálata.

DR. MOLNÁR D. ERZSÉBET (Beregszász, 1979) történész, a Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola (ma II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola) angol–történelem szakán szerzett oklevelet 2003-ban, majd 2015-ben a Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori Iskolájában PhD-fokozatot. 2002-től a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Történelem- és Társadalomtudományi Tanszékének oktatója és a Lehoczky Tivadar Társadalomtudományi Kutatóközpont munkatársa, 2021-től a kutatóközpont vezetője. Fő kutatási területei a szovjetrendszer kiépítése Kárpátalján, valamint a málenkij robot.

DR. VÁRADI NATÁLIA (Beregszász, 1980) történész, a Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola (ma II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola) történelem–angol nyelv–világirodalom szakán szerzett oklevelet 2003-ban. 2008-ban PhD-fokozatot szerzett a Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori Iskolájában, majd 2013-ban történelemtudományok kandidátusa fokozatot az Ukrán Tudományos Akadémia

Ukrajna Története Intézetében. 2021-ben Ukrajna Oktatási Minisztériuma Tudományos Tanácsa docensi fokozatot ítelt meg számára a történelem- és társadalomtudományok területén. 2023-ban habilitált a Debreceni Egyetemen. 2004-től a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Felnőttképzési Központjának vezetője, 2007-től a főiskola Történelem- és Társadalomtudományi Tanszékének oktatója. 2011-től a „GENIUS” Jótékonyági Alapítvány igazgatója. Fő kutatási területe: Kárpátalja a Hruscsov-érában, különös tekintettel az 1956-os forradalom kárpátaljai vonatkozásaira.

DARCSI KAROLINA (Dercen, 1980) politológus, a Kárpátaljai Magyar Tanárképző Főiskola (ma II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola) földrajz-történelem szakán 2002-ben oklevelet, 2006-ban a Budapesti Corvinus Egyetem Századvég Politikai Iskola közpolitikai szakirányán MA-oklevelet szerzett. 2006-ban a Pécsi Tudományegyetem Politikatudományok Doktori Iskolájában abszolvált. Jelenleg a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Történelem- és Társadalomtudományi Tanszékének oktatója, az intézményen belül működő Lehoczky Tivadar Társadalomtudományi Kutatóközpont munkatársa. Fő kutatási területei: a kárpátaljai magyarság érdekérvényesítési lehetőségei a független Ukrajnában; közigazgatás, önkormányzatok, kisebbségi jogérvényesítés.

DR. OROSZ ILDIKÓ (Nagydobrony, 1960) oktatástudományi szakember, 1983-ban az Ungvári Állami Egyetemen szerzett matematikatanári diplomát. 1981-től matematikatanárként dolgozott a Nagydobronyi Középiskolában, 1990 és 1995 között pedig az iskola igazgatói tisztségét töltötte be. 2001-ben a Debreceni Tudományegyetem neveléstudományi szakán PhD-fokozatot szerzett. 2013-ban a Volodimir Hnatyuk Ternopili Nemzeti Pedagógiai Egyetem általános pedagógia és pedagógiatörténet szakán a pedagógiai tudományok kandidátusa fokozatot szerzett. Jelenleg a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola elnöke, a főiskola Pszichológiai Tanszékének docense, valamint a Kárpátaljai Magyar Pedagóg-

gusszövetség elnöke. Fő kutatási területe a kisebbségi oktatás és az anyanyelvi oktatás helyzete Kárpátalján a rendszerváltástól napjainkig.

DR. CSERNICKÓ ISTVÁN (Csep, 1973) nyelvész, a II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola rektora és a veszprémi Pannon Egyetem nyelvészprofesszora. Számos publikációja jelent meg Kárpátalja többnyelvűségéről, nyelvpolitikájáról és a nyelvi jogokról angol, magyar, orosz és ukrán nyelven. 1995-ben diplomázott az Ungvári Állami Egyetemen. 2001-ben az ELTE BTK-n PhD-fokozatot szerzett, majd 2012-ben ugyanitt habilitált. 2019-ben a Magyar Tudományos Akadémia doktora címet szerzett. Az MTA külső tagja. Fő kutatási területei a nyelvpolitika, a nyelvi jogok, a nyelv és oktatás, valamint a két- és többnyelvűség kérdése.

Ez a könyv a magyar nemzet „kisujjaként” emlegetett kárpátaljai magyar közösség 1944 és 2022 közötti történetét, sorsfordulóit, viharos és fájdalmas múltját, megmaradásáért és önazonosságáért, politikai és nyelvi-oktatási jogaiért vívott küzdelmeit mutatja be. Kárpátalja földrajzi fekvése és geostratégiai jelentősége miatt a 20. században a nagyhatalmak játékszerévé vált: az itt élők úgy voltak öt ország állampolgárai, hogy többségük soha nem hagyta el szülőhelyét. A régióban végbement hatalomváltások és határmódosítások következtében a magyarok kisebbségi létbe kényszerültek.

Az 1944 és 1991 közötti úgynevezett szovjet időszak a kárpátaljai magyar és német ajkú lakosság több tízezer tagjának deportálásával, kollektív bűnössé nyilvánításával, állampolgári jogaitól és emberi méltóságától való megfosztásával járt, így a Szovjetunió szétesése új reményeket keltett a magyar közösségben is. Senki sem gondolta, hogy a mi generációnk is megél egy valódi, nyílt háborút, annak minden borzalmával és tragikumával. A kárpátaljai magyarok törvénytisztelő állampolgárai Ukrajnának, erős nemzeti és lokális identitástudattal, és egyetlen céljuk, hogy magyarként békében élhessenek szülőföldjükön.

A kárpátaljai magyarság egyedüli fegyvere a remény, ez élte a közösséget, s e nehéz időkben sincs más választásuk, mint küzdeni a megmaradásért!

